I. Abtheilung: Abhandlungen.

Die Consuetudines Farfenses und Cod. lat. Vat. 6808.

Von D. Bruno Albers (O. S. B.)

Dass die Gebräuche (Consuetudines) von Cluny, wenn auch mit einigen Veränderungen, welche Land und Leute bedingten, in der Reichsabtei Farfa Eingang gefunden, dürfte allgemein bekannt sein. Die „Consuetudines Farfenses“ gab in der ersten Hälfte des vorigen Jahrhunderts der fleissige Sanblasianer Mönch Marquardus Hergott zum ersten Male unter dem Titel „Guidonis disciplina Farfensis“ heraus.[1]) Hergott benutzte für die Besorgung seiner Ausgabe wahrscheinlich diejenige, welche der von Delisle,[2]) Fonds de Cluni, mit Nr. 200 bezeichnete Codex der Pariser Nationalbibliothek enthielt. Ausser dieser nun nicht mehr vorhandenen Abschrift, scheint es nur noch zwei andere Abschriften der „Consuetudines Farfensis“ zu geben. Beide werden zu Rom, die eine im Archiv der Benedictinerabtei St. Paul, die andere in der Vaticanischen Bibliothek aufbewahrt. Die letztere Handschrift war schon Mabillon[3]) bekannt und trägt auch heute noch die von ihm angegebene Nummer 6808. Der Pariser Codex, welchen Hergott benutzte, muss unvollständig gewesen sein, da Hergott die „Consuetudines“ inmitten der Beschreibung, der für die am Palmsonntag zu beobachtenden Gebräuche, beginnt. Die Handschrift des St. Pauler Archives ist ebenfalls unvollständig. Sie hat nur die Aufstellung der Klostergemeinde zur Palmsonntags-

[1]) In dem Werke: Vetus disciplina monastica, opera congregationis Sanblasianae. Parisiis 1726. 4⁰. pg. 37—132.

[2]) Delisle, Inventaires des manuscrits de la Bibliothèque Nationale. Fonds de Cluni pg. 340.

[3]) Mabillon, Annales ord. s. Benedicti IV. 207 s.

procession mehr, als der Pariser Codex.[1]) Interessant wäre hier festzustellen, ob und in welchem Verhältnisse diese beiden Manuscripte zu einander stehen. Eine genaue Vergleichung beider, auf die wir aber leider für den Augenblick verzichten müssen, könnte das gut feststellen.

Sehen wir uns den Codex der Vaticana näher an. Das Format desselben ist 29 × 18,2 und hat derselbe 167 Blätter; seine Schrift ist diejenige des XI./XII. saec.

fol. 1r hebt mit den Worten „Officium, quod vocatur introitus missae habet" an und bis fol. 9r folgt II. Kyrie eleison. III. De cereis. IV. De Gloria in excelsis Deo. V. De prima oratione misse. VI. De sessione episcopi. VII. De officio cantoris et lectoris. VIII. Quid sit inter responsorium et tractum. VIIII. De alleluja, alleluja. X. Quid sit inter alleluja et tractum. XI. De spoliatione casularum. XII. De tabulis. XIII. De ascensu in pulpitum. XIV. De diaconi ascensione. XV. De officio quod vocatur. Sequitur secreta. De ymno vite passiñ d̄. (passionis domini). Dann auf

fol. 9r. In nomine Sancte et Individue Trinitatis, Patris et Filii et Spiritus Sancti. Incipit perfectus usus sive ordo ad ornandam ecclesiam Catholicam necnon ad conservandam Regularis tramitis normam.

fol. 9v. In coenobio Beate Marie Semper Virginis in Agro Acutionio[2]) comptam. Incipit prologus regularis de libro tramitis. Hierauf folgen der von Mabillon und neuerdings von Bethmann[3]) herausgegebene Prolog und die Präfation, mit denen die Consuetudines eingeleitet werden bis fol. 11r.

fol. 11r. In ordinibus Sanctorum coenobiorum threnos. Incipiunt primi libri. Continet in se usus monachorum iste libellus. Hergott hat in seiner Ausgabe den Prolog nur bis zu den Worten laetabitur pascum, die Praefatio und das übrige fehlt ihm vollständig.

Eine weitere Vergleichung des in der „Vetus disciplina monastica" herausgegebenen Textes zeigt, dass weiter die etwa 18 ersten Capitel Hergott gar nicht gekannt hat, und dass die

---

[1]) Verstehen wir die Angabe Delisle op. et loc. citt. recht, so ist ms. lat. 11791 eine Abschrift des XVII. Jahrhunderts des nicht mehr erhaltenen Codex Nr. 200. Coutumes de Cluni etc.

[2]) Die Abtei Farfa, im Sabinergebirge auf einer Anhöhe unweit des Flüsschens Farfe gelegen, reicht mit ihren Anfängen in die Mitte des siebenten Jahrhunderts zurück. Sie ward zu Ehren der allerseligsten Jungfrau Maria erbaut und von Karl dem Grossen mit der Reichsunmittelbarkeit beschenkt. Die römisch-deutschen Kaiser waren alle ihre grossen Wohlthäter. Die Cluniacenser Gebräuche wurden unter Abt Hugo in der Mitte des XI. Jahrhunderts eingeführt. Ueber das Wort »Acutianus« siehe Forcellini, Onomasticon I, 50.

[3]) Pertz, Mon. Germ. SS. XI. 545; Mabillon, Annales loc. cit.

von ihm als Vorlage benutzte Handschrift eine äusserst mangelhafte gewesen ist.

Im folgenden sollen die fehlenden Capitel veröffentlicht und zugleich angegeben werden, wo die Hergott'sche Ausgabe ergänzt werden muss.[1])

Nach den oben angegebenen Worten: Incipiunt primi libri. Continet in se usus monachorum iste libellus, fährt der Verfasser der Consuetudines fort: fol. 11r

Atque alias rerum, collectas undique causas
Quae possent animum titubantem tollere sursum
Leucasmo pacis sapientia talia nobis
Saepius adponat darius et pectora pascat
Atque docens animum paulatim ducat in altum
Vilia sectantes non omnia possumus omnes
Finis enim mundi noffecibus implicat aevi.
Et vetus ecclesiae senum monstrant ubique
Sed tu nate dei clemens miseres cito nostri
Atque senectutem sponsae non penitus abste
Prolongare velis sed nunc succurrito lapsis
Illustrans sensum quo te quaeramus amandum
Qui prior has terras humilis intrare volebas
Ut nos ad caelum faceres conscendere sursum
Et secum regno semper gaudere superno
Hos[2]) frater flores studuit juxtare iohannes
Dultia circumiens ut apis per germina pascens
Haec quicunque legis et sursum gaudia quaeris
Scriptori veniam studiis pro talibus ores
Si tibi magnarum potis est adtingere rerum
Fercula delicias, quae flagrant undique sanctas
Illic invenies quidquid mare nutrit edendum,
Quicquic terra creat, quicquid ad astra volat.[3])
At nos exiguum scripturas carpsimus hortum
Rubra quid ad positum testa ministrat holus
Hos praeter missos pridem nunc scribimus usus.
Primitus adventum Domini recolendo beatum
Omnes huc socii mente occurrite sancti
Praemia nam vitae dantur caelebrantibus ista
Talia nam patribus concessit spiritus almus
Ipsius et nobis rogitemus munere dari
Quo per credentium teneamus facta parentum

[1]) Diese Angaben können nur summarisch gemacht werden, da zu einer noch eingehenderen Vergleichung des Druckes und der Handschrift die Zeit fehlte.

[2]) Eine andere Hand hat H in N verbessert.

[3]) Auf dem Rande: qua.

Ut simul ad requiem, quo jam verrere perhennem
Et nos possimus domino donante venire
Ac simul adventum Christi spectare secundum
Expliciunt versi in laude ordinis compti
Incipiunt pulcrae usus monasticae normae.

Auf dem Rande finden sich noch folgende Bemerkungeu:

Ad vesperum primum versiculum Rorate
Ad noctu. VR ex
In II. Egredietur virga
In III. Egredictur dominus de loco
scō suo. In laud. R̄ Super te
hierusalem V̄ et dloria
V̄ Emitte aquam.

Dann veginnt der Text, den wir nachstehend mittheilen:

In margine: fol. 11r

Vesperis Sabbati ante dominicam primam de adventum domini dicatur lectio Ecce dies veniunt. ℟. Missus est. ymnus „Conditor almae.“ Aña. Ecce nomen Domini. Ex huic dimittantur antyphona et oratio sanctae crucis in suffragiis sanctorum et stationibus usque usque octabas epyphaniae. Sed expletis supplementis sanctorum ad oratorium beatae mariae festinent decantando hunc. ℟. Ave maria. sacerdos dicat. ℣. Ave maria. Oratio Deus, qui de beatae Invitatorium duo fratres in albis decantent Ymnus ad nocturnos. Verbum supernum. lectio de esaia. ℟. Aspiciens a longe. Cantica Ecce dominus. Matutinalibus laudibus Antyphonae, capitulum. Versic. orationem et omnia sicut in autenticis . . . gens ordinata sunt libris. Ymnus Vox clara. Sacerdos incensum in alba portet per altaria. Ad processionem post benedictam aquam in eundo in beatae virginis templum. ℟. Ave maria. Matutinalem missam priusquam aquam sanctificet dicat et hae collectae recitentur. Excita domine et omnipotens sempiterne deus, qui dedisti et consuetudinariae. Ad missam majorem debet esse unus ad officium in cappa, diaconus atque subdiaconus in casullis, quatuor in albis fratres, quorum duo cantent ℟. a biduo alleluja Gloria in excelsis deo non assumitur. Sequentia cantabitur, Credo in unum deum semper dicitur. Ite missa est nec dicatur. Ipsa die refectorii][tabulae debent esse coopertae. Dominicis vel aliis festis diebus quibus duodecim lectiones faciunt adipem manducent, aliis vero diebus se abstineant.

In margine: Ad IIIum ℣. Ad VIum Memento nostri domine Ad VIIII Domine de Ad vesperum ℟. Veni ad liberandam. ℣. Et Ostende.

fol. 12r [1])

---

[1]) Zu Beginn des Blattes liest man die Verse:

Esse duos usus probat Albericus ubique
Alter legitime servatur et alter inique.
Tempore felici qui fidils (!) mansit amicus
In tristi satis est, si non sit mox inimicus.

Privatis diebus invitatorium Regem venturum. Ad nocturnales obsequiarum debet dicere cotidie orationes de adventu. Praeces ad matutinas et vesperas dicende sunt. Oremus pro omni gradu ecclesiae sicut diebus quadragesimae orationes de adventu promant. eademque faciamus in horas similiterque vesperas. In sabbatis per totum adventum non pergitur ad sanctam crucem cum processione. Quinta feria sustollatur omnis cortinae ecclesiae.

Dominica II^a ex domini

adventu sabbato ad vesperas inponatur ℟. Ecce dies veniunt. Ad noct. ℟. hierusalem. In tertia ℟. ad vesperas. Qui venturus. Ad noct. Ecce apparebit. lect. de esaia.

In sanctae Lucie sint duo fratres in albis ad invitatorium et omnia quae dicenda sunt, faciant de ipsa beata et repetant Aña de adventu cum gloria patri

Feria IIII^a quando jejunium celebratur IIII^or temporum invitatorium dicatur. Prope est jam dominus. Etiam feria II. Incipientes. Evangelium pronuntietur. Missus est angelus Gabrihel. ℟. Clama in foris et alias per ordinem In matutinalibus laudibus Aña. de syon veniet et aliae, quae conveniunt. In evangelis. Aña. Missus est. Ad primam et III^ā et VI^tā et VIII^nā añae, quae remanent sunt dicendae. Ad mensam elemosynarius, quod de pane et vino remanebit accipiat his tribus jejunii diebus et non solummodo istis, sed etiam toto adventu praeter dies festos.

Feria VI^a pronuntietur evangelium.

Exurgens maria. ℟. Praecursor pro nobis ingreditur. In matutinalibus laudibus Aña. Intuemini. In evangelio Aña. Ex quo

Sabbato pronuntietur evangelium Anno quarto.

℟. Rorate coeli desuper. In laudibus Aña. Rorate coeli et aliaa. quae conveniunt. In evangelio Aña. omnis vallis.

Festivitas sancti Thome in cappis celebretur hoc modo. duo fol. 12^v fratres invitatorium persolvant in cappis. Ad evangelium illuminentur duo candelabra super I^ti aquae ante fuerant. Ad missam septem et omnes sacerdotes atque diaconi sint induti cappis Epistola unicuique nostrum. Sequentiam persolvant. Evangelium legatur „Thomas autem“. Si ipsa festivitas [1]) evenerit die sabbatorum, quod est jejunii decimi post capitulum sedeant fratres in claustro, vacent lectionibus usque dum signum horae tertiae pulsaverit. Infantes faciunt suum capitulum. Quo peracto sonet secretarius signum minus. Dum hora tertia fuerit pulsetur signum et conveniant omnes in ecclesiam, faciant orationem et induantur cunctis quos praediximus inprimis albis et post tertiam cum dicta fuerit cappis et celebrent missam. Post sextam cum tempus fuerit missae jejunii sonetur signum majus conveniantque omnes ad

[1]) sancte Thoma apostoli von späterer Hand hinzugefügt.

faciendam precem hac exacta induatur sacerdos cum ministris vestimentis sacris, cantor in choro sit cum cappa alii quatuor in albis, quorum duo benedictionem, alii vero duo tractum post epistolam recitatam cantent. Pueri omnes debent in albati esse. Duo conversi deferant candelabra, tertius turibulum. Sacerdos veniat ad altare, faciat orationem et confessionem cum levita. Deinde dicat Oremus. Excita domine. Infantum vero primitus legat lectiones juniores- Deinde sicut sunt priores prosequentur. ℟. per unam quamque lectionem ut expleverit ipsi cantent ad altare, non duo insimul, sed unus tantummodo. Quo patrato veniant duo fratres praefati cantent: Benedicti omnia opera domini, tunc sacerdos procedat ad aram et dicat. Dominus vobiscum et unam collectam offerendam unus faciat, illi qui cantarunt benedictionem atque tractum exuantur cum sanctus, sanctus haberit dictum. Pacem unus accipiat. Vesperae postquam commestum habuerint hora constituta de apostolo dicantur. Qua expleta antiphona de adventu repetant cum gloria patri.

fol, 13r Qualiter agi debeat diebus octo ante domini nativitatem.

Ante octavum diem natalis domini inchoetur Aña. „o Sapientia“ Verbi gratia hodie vespere inponitur „o sapientia“. Die crastino provideat armarius quota sit feria et de ipsa cantetur in laudibus. quinque Aña. similiter faciant omni die per singulas, ut venerint usque in vigilia natalis domini. In horis cotidie dicatur antiphona quae super evangelia ebdomadae tertiae habentur. Dicit dominus in primis incipientibus et tum aliae quae ex ordine secuntur, at ubi minus evenerint, assumantur ex antiphonis evangeliorum septimanae quartae, quae prima nuncupatur ante domini natalem. In ipsa namque ebdomadae IIIIta in die dominico officium „Rorate coeli.“ In cotidianis diebus usque vigiliam domini decantetur „Memento nostri domine“.

Dominica IIIIta ad vesperum ℟.

Non auferetur. Ad noct. ℟. canite tuba.

Vigilia natali domini.[1])

Ante nocturnas dicantur triginta psalmi. Invitatorium „hodie scietis“ pronuntiandum est evangelium „Cum esset desponsata“ ℟. „Sanctificamini.“ Capitula ad noct. „Propter syon“ Oratio de adventu. „Praesta quaesumus omnipotens deus ut redemptionis nostre ventura (solemnitas).“ Post haec psalmi familiares seu officium mortuorum vel eorum matutinae persolvantur et processio ad sanctam mariam fiant. sicut mos est cum matutino omnium sanctorum. Ad matutinales laudes aña „Judaea et hieru-

---

[1]) Am Rande: Ad noctur. Hodie scietis. In II° ℣. Crastina die delebitur iniquitas. In laud. ℟. hodie scietis quia ℣. Et mane. ℣. crastina die erit vobis. Ad III ℣. crastina erit. ad VI ℣. hodie scietis. Ad VIIII crastina die delebitur. Ad vesperum primus ℣. Tecum principium.

salem". Capitulum „Paulus servus et tunc cantor canat in choro suo loco R. „Judaea et hierusalem". In evangelium aña „Orietur". Preces „Ego dixi". oratio „Deus qui nos redemptionis nostrae." Ad primam aña. „Antequam convenirent." Ad IIIam, VItam et VIIIInam dicantur aliae, quae conveniunt. Ante tertiam decoretur totum monasterium cum suis ornamentis sic per ordinem. Famuli procuratores nemoris coaptent cortinas lineas, Sartores alias cortinas laneas. Monachi pallia atque textus evangelii necnon et altaria adornentur et chorus atque capitulum et super formulos tapetia. Nam cum ordinantur phi][lacteriae vestiantur duo ex ipsis in albis. Refectorarii accipiant bancalia, quae coaptentur per omnia sedilia scillas argenteas atque mantilia. Per horas dicat sacerdos orationes de adventu. Ad tertiam agant missam mortuorum sicut soliti sunt. Signum capituli diutius est sonandum, ut cunctis occupationibus praetermissis ad initium omnes conveniant, ut cum Christi domini nostri nativitas pronuntiatur prosternantur omnes in terram contra lectorem, et ipse prostratus jaceat et tunc unus quisque [dicat mente devota „Pater noster". „Deus misereatur nobis". Oratio „Deus qui de beatae Mariae virginis utero verbum tuum angelo nuntiante"].[1]) Oratione facta legatur lectio ex evangelio, post sextam cum visa fuerit hora. custos ecclesiae sonat signum donec conveniant omnes fratres in ecclesiam et communiter orent. facta oratione induantur infantes albis, unus tantum ex cantoribus in choro cum cappa signa omnia pulsentur. Sacerdos vestiatur sicut in diebus festis. diaconus in dalmatica, duo subdiaconis tunicis, unus ad prophetiam alter ad epistolam. Tres servitores unus ad turibulum duo preparentur ad candelabra. Duo fratres quae cantent R. in cappis et in ipso solummodo ℟. concludatur. laetania non canitur. Quinque candele ante altare ardeant. Ad missam solus prior tres hostias offerat. Ad canonem super formulas conlocentur, unus pacem accipiat. Olatio dabitur in refectorio et pietantiam habeant ex pisciculis optimam. Panem et vinum de tabulis, quod fratribus remanseritet helemosynarius sumat. Ad vesperam sunt XIIci cerei ante altare. Retro decem et quinque columpne .cereorum accensae et per unus quodque altare unus. Antyphone „levate capita" aña „Scitote" aña „completis" aña „Ecce completa sunt". Capitolum „Propter hoc sciet" R. „Verbum caro" ymnus „Veni redemptor." aña „Cum esset desponsata". oratio „Deus qui nos redemptionis nostrae". Ad stationem cum expleta fuerint suffragia sanctorum inchoetur hoc ℟. „Confirmatum est" ad sanctam mariam eundo. Tunc dicat sacerdos ℣. „Diffusa est gratia." „Dominus vobiscum " Collecta.

fol. 13r

---

[1]) Die ganze Stelle [ ] steht am Rande, im Texte durchstrichen: prout dominus dederit orationem faciat.

„Deus qui beatae mariae.“ Debet namque mittere secretarius in
fol. 14r altare majus novem pal][lia inprimis ponat pallium totum adornatum auro cum gemmis atque margaritis. Deinde alia. A complete hora decem candele per totam noctam ante principale altare ardeant et per unumquodque ex minoribus una similiter.

Si vigilia natalis domini venerit in dominica.

due nocturne de dominica, tertia cum matutinis laudibus celebretur de vigilia. Ad missam quattuor fratres vestiantur albis quorum duo ℞. alii duo alleluja persolvant. Reliqua omnia ut supra praetaxata sunt expleant.

Adveniente dominio istec servare memento.

In Jesu Christi Sacratissimo nativitatis die urano (?) arvaque omni ardui venerandique regum regis dei ad vigilias in noctae primitus quam sonentur matutinae sint accensae omnes coronae cum cratibus IIIIor centi sexaginta tribus vel cereis et quinque columpne cereorum, quae usque mane ardeant. In claustro IIIIor luminaria ardeant per unumquunque angulum unum. In dormitorio ex tribus luminaribus, quae solebant extingui duo hac nocte accensa maneant. Signa cuncta sonentur quousque pueri veniant. Post trinas orationes duo signa pariter pulsentur. Canticum graduum in alto generaliter dicatur. Ad invitatorium IIIIor fratres vestiantur in cappis incipientibus gloria patri. Tunc secretarii sustollant duo pallia ex altare principali. Similiter faciant prima. Secunda atque tertia nocturna inchoantes gloria patri ex responsorio IIIIto, VIIIIto, XIImo Super nocturno ante altare que candelae. Retro tres. ymnus „Christo Redemptor“ lectiones IIIes de prophetia legatur de sapientia. Ego sapientia vel omnis scripturae sacrae tertia lectione per altare vel fratres unus de sacerdotibus portet incensum Secunda nocturna legantur sermones patrum. Ad octavum responsorium accendantur he quae sunt super philacterium et quae ante vel retro sunt altaris. Evangelium „In principio erat vesbum.“ Ad tres lectiones cum evange-
fol. 14v lium denique pro][nuntiatum fuerit discooperiatur aurea tabula cum aliis ornamentis, quae super ipsum altare cooptata sunt. lectio XIIma „Quia largiente domino.“ Post expletionem lectionum. Evangelium legatur liber generationis oratio „Deus qui hanc.“ In hac hora signa non pulsabuntur. Sed statim ut expletum fuerit deponant conversi candelabra et infantes ea accipiant cum ℞. decantantes. „O magnum mysterium“ vel „sancta et immaculata“ ad oratorium sancte mariae. Tum sacerdos dicat versiculum „Post partum virgo“, vel „benedicta tu.“ „Dñs vobiscum.“ oratio „Deus qui beatae mariae virginis partum sine.“ Post matutinas omnium sanctorum et „verba mea“ ibi cantatas eant in dormitorium qui necesse habent. Deinde detur spatium et famuli

focum habeant paratum . . . .[1]) in coquina et in domo infirmorum ut lavantes manus et facies fratres praeparentur ad missam. Infantes autem omnes secundum consuetudinem ad latrinam pergentes in coquinam eant, in qua focum inveniant a famulis, quos ibi invenientes paratos videlicet aquam et manutergia tenentes in manibus, lavent manus et facies, ut praesto sint. Tamdiu ibi se debent infantes, usque ad sonitum signi hore missae et venientes oratione facta praeparentur ad sacram. Duo fratres sint in cappis ad officium. Sacerdos vestiantur alba ab auro ornata et levita in dalmatica auro texta. Duo conversi ad candelabra, tertius ad turibulum. Infantes omnes in albis duo ex ipsis in tonicis, unus prophetiam alter epistolam legat. Quattuor cantores vestiantur, quorum duo ℟. et duo alii qui cantent alleluia. Cuncti seniores in brevi perscripti huic missae parentes cappis induantur, non solum cantores, sed etiam tres servitores, omnia signa pulsentur: Sacerdos „gloria in excelsis Deo" promat, unus offerat, una mittatur hostia unus pacem accipiat. Missa peracta fiat intervallum, quousque exuti sunt, qui ipsam celebraverunt. Ad matutinas autem sonentur omnia][signa. dimissis Incipiat ebdomadarius matutinas laudes. Aña „Nato domino" et alias, quae sequuntur. Capitulum „populus, qui sedebat in tenebris". ℟. duo fratres vel etiam quattuor decantent ante altare „Benedictus qui venit" ℣. „lapidem" ymnus a solis ortu". quintam iste quam alii proprii. In laus honor virtus gloria terminentur. In evangelio aña. „Gloria in excelsis Deo." Dum dicte fuerint ipse matutine eant in dormitorium si noctis aliquid superfuerit pausent fratres. Cum autem viderint custos lucem apparere sonet signum ecclesiae, quod majus est et exsurgentes lotis manibus et faciebus in claustro eant in ecclesiam et oratione facta praeparentur ad missam. Tres sint ad officium. Reliqui alia sicut supra. Tres ad illam missam debet hostias diaconus mittere; ad pacem omnes ire et qui voluerint communicare, faciant. ista est matutinalis missa. In horis diurnis cotidie dicatur hic versus: „Gloria tibi domine, qui natus est de virgine." quousque sit conclusus octavus apparitionis dies. Ad tertiam sint albis induti omnes, qua dicta custodes ecclesiae ordinent processionem cum armario sic per ordinem. Quattuor ex senioribus deferant reliquias minores duo ex juvenibus vel infantibus induti tonicis accipiant textus et Xcī conversi accipiant reliqua alia processionum ornamenta sicut in his elementis affigimus hoc ordine procedant.

fol. 15r

Aqua Crucē Cañdel Tūrib Cañd brach Sceptrum
Crucif Text Cās Tex̄ Pomū
Tabula Crucē cañd Tūr Cañdel Sct pkū.

Tum subsequantur infantes cum magistris deinde dominus

---

[1]) Rasur, das doppelt geschriebene »habeant« ist ausradiert.

abbas, postmodum reliqui sicut sunt priores. Ad oratorium sancte mariae veniant decantando hanc aña. „O beata .infantia.“ Qua dicta Dicat sacerdos ℣. „Benedicta tu“ vel istos in primis. „Post partum virgo“ „Benedicta tu.“ „Ave maria gratia. Dominus vobiscum. oratio „omnipotens sempiterne deus qui hunc diem.“
fol. 15v vel „deus qui bea][te mariae.“ Qua dicta incipiatur aña „O maria jesse“ venientes in claustrum per ordinem sicut prius in basilica ante porta monasterii ibi cantent aña „O quam casta mater“ usque ad finem. In introitu ecclesiae ℟. „verbum caro“ vel „descendit de caelis“ et pulsent signa. Induantur omnes cappis dante a secretario sive armario et dimissis signis officium incipiant. XIIcī fratres, quibus annuerit paraphonista. Candele sint XIIcī accese ante altare. Missa expleta signa pulsentur omnia. Per horas tria candelabra accendantur. In refectorio extra libram unum bracialum fratres habeant. Trina propinatio fiat. Ad vesperas XIIcī sunt cerei ante altare. Retro Xē et quinque columpne cereorum accense et per unum quodque altare unus. Antyphone „Tecum principium.“ „Redemptione.“ „Exortum est.“ „Apud dominum.“ Post benedicamus domino repetant aña de sancto Stephano cum gloria. Ex hinc antyphonam sanctae mariae. Suffragiis sanctorum dictis. Incipiant denuo de festivitate sancti stephani ad altare in honorem illius ℟. „Videbant omnes.“ .

Stephanus hunc ritum quaerit servare colendum.

In sancti stephani festivitate sint ad invitatorium duo fratres in cappis vestiti. Lectiones in prima nocturna „In diebus crescente numero discipulorum.“ In Secunda sermo sancti fulgentii „heri celebrabimus“. Primo et secundo nocturno tres candele ante aram et retro unam IIIItū VItū XIIū ℟. duo dicant. Ad cantica illumminentur omnes cerei. Mox in laude ut sanctorum suffragia fuerint expleta, incipiatur ℟. „Patefacte sunt“ veniant verum ad altare sancti stephani ℣. et oratio de ipso beato. Ad matutinalem missam officium „Puer natus“ ibidem collecta. „Concede quaesumus“ sicut ad missam majorem hesterna die et adjungat tantummodo collectam sci. stephani Epistola. „Apparuit gratia“ Evangelium „Pastores loquebantur.“ Ad majorem VI sint ad officium
fol. 16r omnes sacerdotes atque diaconi circumdentur cappis. XIIcī cande][le ante aram et ad expletionem missae omnia signa pulsentur. In horis tria candelabra accendantur. Ad vesperas quae super nocturna habentur de ipso beato dicantur. Dicto benedicamus domino Repetant aña de sancto johanne cum gloria patri. Deinde aña ex domini nativitate Sacerdos hunc versum „Benedictus qui venit“ Oratio „Concede quaesumus“. Ex tunc de ejus genitrice qualem velit. ℣. „Post partum virgo.“ Coll. „omnipotens sempiterne deus, qui filium tuum.“ Post orationem de sanctis incipiatur ℟. „In medio ecclesiae“ ℣. oratio de ipso beato ad sanctae mariae basilicam venientes.

Almos et hos mores, prospectat ab arce johannes.

Festivitate sancti johannis duo in cappis dicant invitatorium. In primo nocturno lectio de apocalypse. In secundo sermones sanctorum patrum de eadem festivitate. Videlicet „audi fabulam et non fabulam“ tres candele ante Altare retro vel singula primo et secundo nocturno adsit. IIIItū VIIIvū XIImū ℞. decantantes ad cantica augeantur XXti IIIes candele ad divinum obsequium. Missam matutinalem de die natali et collecta sci. johannis. Officium „Puer natus“. Epistola „Apparuit“. Evangelium „Exiit aedictum“. Ad majorem sacram sex officium teneant omnes sint in cappis sacerdotes atque diaconi. Duodecim candele accendantur. Dum expletur omnia signa pulsentur. In horis tria candelabra accendentur. Ad vesperas dicantur antyphonae de nocturna quae de ipso sunt. Postmodum repetant aña de innocentibus et de domini natali atque ejus genitricis. Ad stationem ℞. „Centum quadraginta.“ Ad basilicam domini matris pergentes oratio cum Dñs vobiscum de ipsis infantibus.

Laudibus infantum hunc fratres jungite ritum.

In natalis martyrum innocentum celebritate. Ad invitatorium duo sint amicti in cappis. R. IIIItū. VIIIvū. XIImū a duobus dicantur. De illuminatione ecclesiae sicuti sci johannis die agant. Primas lectiones „Et vidi cum aperuisset sigillum quintum.“][Dehinc sermones patrum legant. Evangelium legant post lectionem. „Ecce apparuit angelus domini“ usque noluit consolari, quia non sunt. In laude post expletionum sanctorum commemorationis. ad stationem ℞. „hi sunt, qui cum mulieribus“ ℣. atque oratio de ipsis. Dictis matutinis revertantur in dormitorium ad dormiendum. Custodes ecclesiae inalbent se et colligant coronam auream et philacterias cunctas, quae ante altare sunt cooptate. Deinde postquam se exuerint tollant tapetae ex formulis. In horis tres candele accendantur. Ad matutinalem missam Officium „Puer natus“. oratio „Concede quaesumus“. Aliaque de parvulis. Epistola „Apparuit.“ Evangelium „Pastores loquebantur.“ Majoris autem sacrae sint ad officium sex. Candele XIIci. Evangelium „Ecce angelus domini“ usque noluit consolari quia non sunt. In expletione ipse sacrae pulsentur omnia haeramenta. Ad vesparas Aña. „Angelicorum.“ Psal. „Dixit dominus.“ Aña. „Vox in rama.“ Psal. „Beatus vir.“ Aña „Sub throno Dei.“ Psal. „Laudate pueri.“ Aña. „Cantabant sancti.“ Psal. „In convertendo.“ Dicto benedicamus domino repetant Aña, ex domini natali. Ad stationem conveniant ad oratorium sanctae mariae canendo ℞. de ipsa beata. A natali domini usque in octavam epyphaniae unusquisque ymnus sanctorum infra ista sollempnia venientum cum sua tantum gloria terminetur.

fol. 16v

Quid agi debeat, si dies dominicus incurrerit infra ista sollempnia.

Si venerit dies dominicus per ipsam celebrationem. Ad invitatorium vestiantur duo fratres in albis dicat Aña. „Christus natus est nobis“ in eodem tono sicuti die natalis ejus fuit. Primo nocturno Aña. „In principio“ vel „nato Domino.“ lectiones legant de apostolo in ea, quae prima epistole ad romanos conscripta est. ℟. „Angelus ad pastores.“ „Benedictus“ „Nesciens“ „O regem caeli“ et alia sicuti conscripta sunt VIII^{vo} die in antyphonario Secundo nocturno Aña. „Genuit puerpera regem.“ Ad cantica
fol. 17^{r} Aña. „Facta est cum angelo.“ Evangelium „erat joseph“.][In laudibus Aña. „Angelus ad pastores.“ In evangelio Aña., de illo quod recitatum est, dicant. Deinde postmodum repetant Aña. de domini natali. Matutinalis missa eademque de ipso domino. oratio „concede quaesumus“ Alias. „Deus qui beatae“ et aliae quae consuetudinariae sunt dicende ipsis dominicis. Ad sacram majorem unus sit ad officium in choro cum cappa. et unicus infans cum tunica. alii vero in albis maneant. Quattuor fratres albati, quorum duo ℟. alii duo alleluja persolvant et omnia dicant de dominico die. Ad vesperas Aña. „Tecum principium“ et aliae quae sequuntur, quas pueri pronuntient. ℟. et benedicamus domino in suo loco dicat unus ex ipsis. Antyphona ad Magnificat de evangelio ipsius diei dicatur. „Puer Jesus.“ Postmodum recapitulent aña. domini nostri salvatoris et orationem „Praesta quaesumus omnipotens deus ut natus“. Ad stationem pergant ad sanctam mariam cum Aña. ipsius beatae.

Item de ipsa celebratione, quae fit privatis diebus.

Infra octavam domini in cotidianis diebus. Invitatorium „Christus natus est.“ Duo signa pulsent ad expletionem cantici graduum. Primo et secundo nocturno aña. pueri dicant, una tantum per singulos. Tres candele ante aram. unam ex his in posteriore parte ponatur. Evangelium non pronuntiabitur lectiones legant de apostolo ℟. „Angelus ad pastores.“ In secundo nocturno cum medietas ex psalmis fuerit profinita augeantur tres cerei et tabula discooperiatur. peracto denique nocturnali obsequio, omnia signa pulsentur et cantent laudes matutinas. Ex hinc fratres officionarius debet imponere aña. In primis in hoc loco. „Angelus ad pastores.“ In horis similiter ipsa promat. Alias aña quae conveniunt. Sacerdos in alba cum incensu circumeat altaria. Ad processionem pergant ad sanctam mariam. Postquam matutinas ibi dixerint de omnibus sanctis sive „verba mea“ revertantur in dormitorium. Ante primam sustollant textus evangelii pallia,
fol. 17^{v} fastergia necnon et cyatos de ecclesia. In capitulo legatur][evangeliis domini natalis homelia quale voluerint de illis. Dies illos sollompniter agant non sonetur tabula nec loquantur in claustro,

Sed mox ut surrexerint provideat unusquisque suis indigeriis aclamantibus (?) manibus eant. vacentque lectionibus in ecclesia. Cum custos insonuerit signum faciant deprecationem et agant missam matutinalem hac deinde ad sanctus sanctus revestiantur illi qui officium agere debent. Sicut mox in duodecim lectionibus. Ad vesperas antyphona „Tecum principium."

Festivitate Sancti Silvestri duo sint

vestiti albis ad invitatorium lectiones atque ℟. faciant de ipso. Evangelium homo quidam peregre. In laudibus repetant aña. in primis de domini natali deinde beatae virginis mariae et postmodum de sancta columba. Ad stationem procedant ad oratorium sanctae mariae canendo aña. „Magnificavit eum" ℣. atque orationem de ipso beato. Matutinalem missam dicant de domini natali et collectam ex praefato cum aliis consuetudinariis. Ad vesperas priusquam scilla sonetur, ordinentur tapetia super formulas Candele quinque ante altare recoaptentur. Aña. „Juravit dominus" et aliae quae sequuntur. Capitulum „Multiplicabitur eis" ℟. „hic qui advenit" duo fratres ante altare. Ymnus „veni redemptor." Collecta. „Concede quaesumus omnipotens deus ut nos unigeniti." Benedicamus domino ad gradus. Deinde repetant aña. de sancto silvestro cum gloria patri. Ex hinc sanctae mariae. ad stationem ℟. „descendit de coelis" et eant ad oratorium sancte mariae. orationem de ipso domino nostro, quam velit, dicat.

In octava domini duo sint in cappis ad invitatorium lectiones legantur de homelia postquam consumati sunt. ℟. „hic qui advenit" et alia quae consueta sunt. IIII$^{t\bar{u}}$ VIII$^{v\bar{u}}$ a duobus fratribus XII$^{m\bar{u}}$ a tribus decantetur. Quinque candele ante aram. Evangelum „Pastores loquebantur" adjungentes „postquam consummati sunt." In laudibus repetant aña. de domini genitrice cum gloria patri. Ad stationem ℟. „Sancta et immaculata." ad ipsam dominam properantes. ℣. et oratio dicatur de domino salvatore.][Per fol. 18r
horas IIIes candele. Matutinalem missam ibidem officium. „Vultum tuum." Oratio „Deus, qui salutis aeternae. Epistola „Apparuit gratia " Evangelium „Pastores loquebantur." Ad majorem missam tria velamina super aram, duo sint ex pallio, tertium album. quinque candele sint ante ipsam addentur duae aliae quas conversae deferunt et fiunt VII^{tem}. Omnes sacerdotes atque levitae cappis adornentur. Officium „Puer natus est." ℟. „alleluja" offertorium, communio sicuti ibi est et collecta et omnia sicuti in die natali domini dicta fuerunt ad missam majorem ita dicantur praeter epistolam et evangelium quod dicende sunt iste „Aparuit". „Pastores" adjungentes postquam impleti sunt." Prephatio sicuti ejus octava adfixa est libro sacramentorum. ad expletionem missae omnia signa sonentur. In refectorio sint tabulae cooperte. Ad vesperae aña. „Tecum principium" et aliae quae secuntur. Post-

modum repetant aña. de sco stephano cum gloria patri deinde gloriose genitricis. Ad stationem ℟. „Continet in gremio.“ ℣. et oratio ex ejus gloriosa.

Octabas stephani sic fratres currite sancti.

Octava sancti stephani

faciant tres lectiones et per unumquemque nocturnum singulas antyphonas de domini natale dicant. Psalmi familiares nec assumantur. Sed mox, ut habuerint nocturnale obsequium peractum, agant officium mortuorum et eorum matutinum et cum expletum fuerit laude matutina unum tandummodo signum pulsetur et quinque antyphonae dicantur praefati sancti. Postmodo ilico sanctorum suffragia peracta habuerint veniant in basilica sancte mariae canendo antyphonam ejusdem beatae. Tunc agant ibi sanctorum matutinas. Deus auribus et quinque psalmos pro defunctis et si aliquid superfuerit noctis eant soporis in stratis suis. Ad primam Miserere mei deus. secundum magnam VIIte psalmos atque laetaniam et missam pro defunctis. Post capitulum mox ut fuerint dicti Ve psalmi sonet tabulam et loquantur in claustro usque horam tertiam. Post capitulum ex infantibus peractum scillam secretarius sonet, ut recipiat unusquisque familiarius
fol. 18v pensas suas sive pueri velocius agant quod agendum ‖ est, ut hora quod opus dei est faciendi ne transgrediatur. Namvero statutum est postquam insonuerit nulli sit licentiam ibidem moram innectere magistros vel ipsos infantes etiam si nec quicquam aliquid patratum habuerit et si aliquibus extra hos, quod intulimus transgressi fuerint quisquis ex fratribus viderit in crastino quaerelletur. Denique post ut sonaverit custos signum majus conveniant omnes in ecclesiam et faciant orationem. Tunc revestiantur sacerdos, diaconus tres infantes, atque conversus denuo pulset signum et agant tertiam. Qua expléta promat unus ex infantibus laetaniam. Deinde missam. Offerendam faciat medietas tantum fratrum et pacem et deinceps per horas imponant antyphonam ex domini natali ea, quae sunt super evangelia. Ad vesperam similiter unam assumant et psalmos ex feria. Similiter sancti johannis atque innocentum octavis faciant. Ad stationem venientibus ℟. sive aña. beatae mariae dicantur. diebus namque illis, qui restant post octavam usque in epyphaniam omnia agant ex domini natalicio, praeter lectiones, quae legantur de apostolo.

Ista theophaniae servemus in ordine vitae.

Vigilia Teophaniae domini adornetur dimidia ecclesie ante primam, videlicet presbyterium et chorum. Ad missam dicatur officium „Dominus dixit.“ Oratio „Corda nostra“, Epistola „Apparuit benignitas.“ ℟. ℣. „Benedictus qui venit Alleluja.“ „Dominus dixit.“ Evangelium. „Defuncto autem herode.“ Offertorium „letentur coeli.“ Communio „Exulta satis.“ Jejunium non faciant

ipso die. Si ipsa occurrerit die dominica missam matutinalem agant de vigilia majorem ex dominica. Ad vesperam X$^{c\bar{e}}$ candelabra cum cereis ante aram ponant et IIII^{or} posterius. Testes evangeliorum cunctos adornent desuper ipsam aram signa non duo insimul inprimis pulsabuntur sed tantum unum. Aña. „Stella ista“ psalmi ex feria ipsius diei. Capitulum „Surgo illuminare.“ ℞. „columbe speciae“, vel illuminare, illuminare.“ Ymnus „Veni redemptor.“ Turibula duo sacerdotes deferant circumdati cappis Aña. „Magi viderunt stellam.“ Oratio „Deus illumina.“][Ad sta- fol. 19^{r}
tionem ℞. „Tria sunt munera, quae obtulerunt.“ Tunc sacerdos dicat ℣. „Benedicta tu.“ oratio. „Deus qui beatae mariae.“ Invitatorium IIII^{or} cappis vestiti decantent. ℞. a duobus pronuntietur. In primo atque secundo nocturno tria candelabra ponantur et posterius unum. Lectiones priores de prophetia. Omnes sitientes. In uno nocturno sermones de ipsa die. Ad cantica augeantur VII$^{t\bar{e}}$ ante ipsam retro quinque. Super veticā XII$^{c\bar{i}}$. Ad stationem ℞ „Videntes stellam.“ Oratio de beatissima virgine. Ad matutinalem missam unam tantum collectam proferat sacerdos. Introitu missae omnes se adornent cappis etiam idiote XII$^{c\bar{i}}$ cerei sunt ante altare. In expletionem missae signa pulsentur. Ad horas regulares tria lumina illuminentur. Ad vesperas Aña. „Tecum principium.“ aña. „Redemptio. aña. Exortum.“ aña. „Apud Dominum.“ Ad stationem aña. „Nesciens mater“ tam modernam quam per totam moderationem ipsius usque ad octavum diem dicende sunt. Aña. sive ℞. de domini natali quae veniunt de ipsa beata. Invitatorium „Christus apparuit nobis.“ Per unamquamque nocturnam una tantummodo aña., quae cum ipsis psalmis coaptetur. Sin alias non se similant, dicant illas, quae in evangelio inveniuntur lectiones epistolarum pauli. ℞. hodie in iordane“ et alia quae sequuntur familiares psalmos non imponant. Sed ilico, ut fuerit ipsum obsequium consummatum, agant vigilias mortuorum et illorum matutinum Exin signum pulsent et laudes incipiant. et hae antyphonae dicende sunt una tantum per unumquemque diem ad ipsas laudes. „Apertis thesauris.“ „Maria et flumina.“ „Videntes stellam magi.“ „Ipsa matutina peracta in alium chorum veniant ibidem agant sanctorum matutinas „Deus auribus nostris“ et V^{e} psalmis pro defunctis. Secretarii quippe sustollant ornamenta de ecclesia. Ad primam psalmus „miserere secundum“ septem psalmos et laetaniam. Ad capitulum dicant „Deus in adjutorium“ et genua non flectant. Similiter ad horas. Usque tertiam horam loquantur in claustro. Mox ut signum pulsaverit eant in ecclesiam, faciant orationem et vestiat se sacerdos et alii, qui ipsum ob][sequi debent adimplere. Per horas videlieet fol. 19^{v}
aña. dicant de evangelio vel illas quas ad nocturnos habent. Missa vero sicuti habetur in ejusdem festivitate ita peragatur. Sed tamen

providendum est de ipsis duabus diebus, quas IIIItā et VItā nuncupamus feriam ut dicant officium. Venite adoremus oratio Omnipotens sempiterne deus dirige Epistola sicuti ibidem invenitur. ℞. Benedictus dominus deus israel, qui facis. Alleluja, Jubilate. Evangelium vero sicut in ipsis diebus feriatis afixa sunt in texto evangelii. Offertorium Jubilate Deo. Communio fili quid fecisti nobis. Ad vesperam solummodo una antyphona terminetur cum psalmis, qui diatim veniunt.

Sancti quippe

hylarii festum atque octabas, quae simul veniunt congrue celebrare non possumus, nisi primum de sancto praedicto ante fecerimus, ut antecessores nostri fecerunt. De ipso vero ad vesperas faciant sicuti mos et facere natalicia confessorum. Aña. ad magnificat. „In medio ecclesiae“ peracto benedicamus domino dicenda est aña. ex apparitione. Ad stationem vero ℞. „In medio ecclesiae.“ Collecta de ipso beato. lectiones atque responsoria omnia ex ipso. In laude- post petratum(!) benedicamus domino repetant antyphonam de epyphaniorum die Matutinalem missam ex apparitione dicant. Etiam si dies dominicus fuerit, ita peragatur, nisi tantum quod collecta potest dici demum et aliae consuetudinariae. majorem agant de ipso sancto. Officium „In medio ecclesiae.“ Collecta sicuti in festivitate sancti silvestri Epistola „Optavi et datus est.“ ℞. „Ecce sacerdos.“ „Alleluja.“ „Justus germina.“ Evangelium „homoquidam peregre.“ Offertorium „Justus ut palma.“ Vesperas faciant de ipso beato. Ad magnificat aña. „O beatum virum, cujus.“ Expleto benedicamus domino. Aña ex domini apparitione prosequatur.

Taliter octabis peragatur teophaniae.

Octava Epyphaniae

duo sint fratres ad invitatorium vestiti albis duodecimum ℞. post gloriam dictam a capite repetant. Evangelium post ymnum „Te deum laudamus.“ „Factum est autem cum baptizarentur omnes.“ Collecta „Deus cujus unigenitus.“ Ante primam bancalia
fol. 20r in capitulo][ordinentur super sedilia fratrum. Matutinalem missam de ipsa celebratione dicant. Majorem sicut in ejus fuit die. Collecta „Deus cujus unigenitus.“ Epistola „Domine Deus meus honorificabo te.“ Evangelium „Vidit johannes.“ Ad vesperas aña. velut ante fuit.

Dominicam quae

evenerit post hunc octavum. in die sabbati ad vesperas ℞. „A dextris est mihi“ Vitatorium „Preoccupemus.“ lectiones de apostolo. ℞. „Domine in via tua.“ Ad processionem, postquam dictum fuerit „Asperges me“ eant ad oratorium gloriosae virginis mariae. canendo hunc ℞. „Descendit de caelis.“ Dicta oratione in infirmorum domo veniatque ante altare sacerdos dicat hunc ℣.

„Benedicta tu." „Dominus vobiscum." oratio de ipsa beata. Dehinc revertantur per claustrum canendo hanc aña. „O maria jesse." In ecclesiam introeuntibus R. vel aña. de sanctorum reliquiis imponant, quorum ibi consecratae sunt. usque purificationem hoc faciant. Et si primitus occurrerit septuagesima quam ipsa festo ibi dimittantur aña. „o maria jesse." In cotidianis diebus in evangelio aña. sicut per unumquemque diem afixe sunt in antyphonario ita dicantur. Ad vesperam vero aña. quae ex evangelio ipsius septimanae habetur per unamquamque usque feria IIIIta capud jejunii sic persolvatur. Nam in ipsis supradictis dominicis si aliquid sanctus supervenerit unde XIIcī lectiones faciant omnia de sancto agant. et feriatis diebus dicant, quae restant de dominicis diebus. Item ex his diebus si aliquid nunus supervenerit ex officiis hoc istum exolvat. „Adorate dominum." oratio Epistola et Evangelium quale fuerit. Nam quod supererint de ipsis dominicis in cotidianis diebus dicant.

(Continuatur in fasc. anni seq.)

Die Gebetsverbrüderungen des Benedictinerstiftes Kladrau.

Von W. Mayer, k. k. Bezirksrichter in Oberplan (Böhmen).

I.

Zu den herrlichsten Blüten, dem Boden der Askese entsprossen, sind die Gebetsverbrüderungen zu zählen, welche an Stelle der weltlichen Gesellschaft, aus der sich die Mönche und Nonnen zurückzogen, eine geistige Gemeinschaft gläubiger und frommer Seelen begründeten, die durch das Band der gegenseitigen Theilnahme an dem kostbaren Schatze der guten Werke verknüpft wurde. Besonders war es der Orden des hl. Benedict, welcher auf diesem Gebiete Grossartiges leistete.[1])

Die Geschichte eines Benedictinerklosters wäre daher, selbst wenn sie eine noch so umfassende und eingehende Darstellung seiner Geschicke darböte, sicherlich lückenhaft, wenn sie nicht auch diese Seite seiner Thätigkeit zu würdigen unternähme. Lassen sich doch hieraus nicht nur auf die geistige Regsamkeit der Ordensbrüder, sondern auch auf die äusseren Beziehungen, welche das Kloster mit andern desselben und auch fremden Orden unterhielt, Rückschlüsse ziehen.

Im Nachstehenden soll nun eine Darstellung der von dem ehemaligen Benedictinerstift Kladrau (im Pilsener Kreise Böhmens)

---

1) Vgl. Dr. Adalbert Ebner, Die klösterlichen Gebetsverbrüderungen bis zum Ausgange des Karolingischen Zeitalters. Regensburg, Friedrich Pustet 1890.